

بازتاب جنگ جهانی اول در تاریخ نگاری نهضت جنوب

مجتبی محمدی^۱

گالیا حق پرست^۲

چکیده

تاریخ نویسی نهضت جنوب را تا حدود زیادی می‌توان متأثر از جنگ جهانی اول و پیامدهای حاصل از این جنگ در جنوب دانست. این رویداد مهم که صفحات جنوبی ایران زمین را در اواخر دوران قاجار به مرکزیت بوشهر درگیر خود ساخت به عنوان یکی از رویدادهای تحول ساز و به عنوان محوری‌ترین موضوع مد نظر تاریخ نویسان خطه جنوب قرار گرفت. انعکاس حاصل از پیامدهای این رویداد را می‌توان در مقوله‌های مختلف سیاسی - اجتماعی و فرهنگی مشاهده نمود. مهم‌ترین مؤلفه تاریخ نگاری نهضت جنوب را می‌توان برخورداری از یک حس شهر وطنی و تفاخر بومی دانست که از علاقه مورخین به تاریخ نگاری محلی نشأت می‌گرفت. علاوه بر این، شیوه روایی خاص وقایع نگارانی چون رکن زاده آدمیت و علیمراد فراشبندی که با نگاهی حماسی و متأثر از انگیزش‌های ملی و مذهبی به نگارش این رویدادها پرداختند را می‌توان از جمله مهم‌ترین خصیصه تاریخ نگاری نهضت جنوب دانست. تاریخ نگاری نهضت جنوب که در راستای تبیین مبارزات ملی - مذهبی مردمان خطه جنوب نگاشته شده توانسته از طرفی زوایای پیدا و پنهان مبارزان، شخصیت‌ها و استراتژی جنگی این مبارزان را در دل تاریخ به تصویر بکشد. عینیت بخشیدن به وقایع بغرنج این برهه از تاریخ جنوب و ترسیم سیمای طبقات پایین جامعه آن روز بوشهر عهد قاجاری در تقابل با تجاوز نیروهای بیگانه از نقاط عطف تاریخ نگاری نهضت جنوب به شمار می‌رود که در این مقاله به صورت توصیفی و تحلیلی به آن پرداخته می‌شود.

واژه‌های کلیدی: تاریخ نگاری - نهضت جنوب - جنگ جهانی اول - مورخان جنوب - رکن زاده آدمیت - علیمراد فراشبندی

۱. کارشناس ارشد تاریخ و پژوهشگر

۲. کارشناس ارشد فرهنگ و زبان باستان

مقدمه

تاریخ نگاری در بوشهر را می‌توان به دو دوره پیش و پس از جنگ جهانی اول تقسیم بندی نمود. رویکرد اولیه به تاریخ نگاری در بوشهر با محوریت جنگ جهانی اول عمدتاً به شیوه سنتی و با تکیه بر خاطرات شفاهی و متأثر از انگیزش‌های سیاسی و ملی - مذهبی صورت می‌پذیرفت. تاریخ نگاران سنتی نهضت جنوب که تا حدود فراوانی متأثر از آرمان‌های نهضت جنوب بودند تقریباً تا حدودی توانستند، اهداف، انگیزش‌ها، شکست‌ها و پیروزی‌های مبارزان را در آثار خود منعکس کنند. مؤلفه تاریخ نگاری به شیوه سنتی را می‌توان، تأکید بیش از اندازه بر شیوه روایی، حماسه سرایی، مبالغه و اغراق دانست. از این رو با گذار از شیوه سنتی به شیوه مدرن در تاریخ نگاری بوشهر که مبتنی بر عقلانیت محوری در نگاه به رویدادهای تاریخی بود. تحول عمده ای در شیوه تاریخ نگاری مورخان به ویژه در زمینه ثبت وقایع تاریخی نهضت جنوب به وجود آمد. مؤلفه اصلی تاریخ نویسی در شیوه نوین آن رادر نگاه به وقایع جنگ جهانی اول علاوه بر جایگزینی نگاه عقلانیت محور به جای شور و هیجان‌ات عاطفی، می‌توان در استفاده از اسلوب جدید تاریخ نگاری به جای شیوه سنتی آندان است. بر این مبنا پرداختن به پرسشی چند ضروری می‌نماید: علل و عوامل روی آوردن مورخان و پژوهشگران بوشهری به تاریخ به ویژه تاریخ نگاری نهضت جنوب چه بوده است؟ در پاسخ به این پرسش، مهم‌ترین فرضیه مطرح شده وقوع جنگ جهانی اول و کشیده شدن دامنه‌های آن به نواحی جنوبی ایران با مرکزیت بوشهر را به عنوان محوری‌ترین رویداد تاریخی و همچنین نقشی که مبارزان این دیار به عنوان کنشگران اصلی این رویداد ایفا نمودند را درگرایش مورخان به این رویداد مهم، در تسریع روند روبه رشد تاریخ نگاری نهضت جنوب و بوشهر دخیل دانست.

تاریخ نگاران بوشهری از قاجار تا پهلوی

در طی فاصله زمانی حاکمیت سلسله قاجار تا پهلوی چندین نسل از تاریخ نگاران بوشهری به فراخور زمان در عرصه ثبت و ضبط وقایع و رویدادهای تاریخی بالیدند و در محافل علمی روزگار خویش و حتی دوره‌های پس از آن نام بردار گشتند. در رابطه با پیشینه تاریخ و تاریخ نویسی و همچنین اولین تاریخ نگاران بوشهری گفتنی است که آنچه از متون و منابع عصر قاجار بر می‌آید میرزا جعفر خان

حقایق نگار خورموجی (۱۲۲۵-۱۳۰۱ هـ ق) را می‌بایست از جمله نخستین تاریخ نگاران بوشهری دانست. در زمانه‌ای که بوشهر از نظر تقسیمات سیاسی و جغرافیایی زیر مجموعه ولایت فارس محسوب می‌شد. میرزا جعفرخان که علوم مقدماتی را در شهر خورموج فرا گرفته بود، پس از اینکه مدتی عهده دار منصب کلانتری و ضابطی خورموج بود. به دلیل اختلافاتی که با میرزا محمدخان دشتی از حاکمان آن دیار پیدا کرد از آنجا گریزان شد و در ابتدا به تنگستان و سپس شیراز رفت. (بیات، ۱۳۷۷: ۳۰۸) در شیراز به دلیل همشینی با اهل فضل و دانش تحولی کلی در اندیشه‌اش پدید آمد. وی در وهله اول با آثار ترجمه شده از زبان‌های اروپایی آشنایی پیدا کرد و چنانکه از نخستین تألیف او یعنی آثار جعفری بر می‌آید، وی حداقل پاره‌ای متون جغرافیایی و تاریخی ترجمه شده از زبان‌های اروپایی را دیده و از آن‌ها استفاده کرده است.

در قیاس با سایر آثار تألیفی وی می‌توان گفت که محتوای این اثر از تازگی خاصی برخوردار است. میرزا جعفرخان در سال ۱۲۷۶ هـ ق موفق شد آثار جعفری را در تهران چاپ کرده و نسخه‌ای از آن را به نظر ناصرالدین شاه برساند. به طوری که پس از ملاحظه این اثر ناصرالدین شاه به وی مأموریت داد تاریخ عصر و زمانه وی را بی تفاوت و به راستی بنویسد. بنابراین میرزا جعفرخان کتاب مشهور خود را که حقایق الاخبار نام داشت در ابتدا به نظر شاه رساند و اما به محضی که کتاب آماده چاپ شد، چاپ لوسان و متملقان درباری نظر ناصرالدین شاه را از آن بدان سبب که وی در این گزارش دلایل مرگ امیر کبیر را عیناً آورده بود برگرداندند. کتاب هرگز چاپ نشد مؤلف مدتی بعد به عتبات عالیات تبعید و در همان جا در سال ۱۳۰۱ هـ ق درگذشت. جلد نخست این اثر باقی مانده است و رویدادها را تا ۱۲۷۷ هـ ق ثبت کرده و جلد دوم نیز دربردارنده وقایع دو سال بعد و یادداشت‌های تاریخی تا سال ۱۲۸۴ هـ است. (آژند، ۱۳۸۰: ۲۰۴) رویه میرزا جعفرخان خورموجی در نگارش متون تاریخی مبتنی بر حقیقت‌گویی و راست نویسی بود. بطوریکه وی این رویه را علاوه بر حقایق الاخبار در نزهت الاخبار نیز نشان داده است. میرزا جعفرخان به صراحت در نزهت الاخبار چاپلوسان و متملقان درباری را که برای خوش آمد شاه و بزرگان حقایق تاریخی را بر خلاف واقع جلوه می‌دهد می‌تازد. عین عبارت او چنین است: «مورخ و مؤلف بیچاره لابد و لاعلاج از این عمل است زیرا که یا مزدور است یا مجبور.

مثل اینکه همین سنوات که تاریخ دولت قاجاریه را به رشته تحریر می کشیدند صدر اعظم محض رضاجویی اهلی حرم پادشاه، مورخین مؤلفین را امر کرد که سلسله نسب او را به امیر تیمورگورکان منتهی نمایند و کذلک. متملقین مورخین نسب خود صدراعظم را به خواجه اباصلت هروی که از خواص حضرت رضاست رسانیده‌اند، در این باب اگر عجله نمی کردند و در سال دیگر به همان اقتدار برقرار بود به خود حضرت رضا (ع) قرار می گرفت». (آل داوود، ۱۳۸۴: ۲۲). خورموجی در زمره تألیفات خود دو اثر دیگر یکی با نام‌های تحفه المعتمدیه با رویکردی ادبی و انتقادی مربوط به تاریخ فارس و وقایع و ناآرامی‌های مکرر در این منطقه دارد، که این اثر را به یحیی خان معتمد الدوله قزوینی حاکم وقت فارس تقدیم کرده بود. و اثر دیگر با نام حقایق المصیبه، در گزارش واقعه کربلا و حالات سید الشهداء (ع) است. روش وی در این اثر روشی است استدلالی مبتنی بر دیدی عقلایی به گزارش حوادث تاریخی کربلاست. شیوه و اسلوب تاریخ نگاری میرزا جعفرخان خورموجی را می‌بایست مبتنی بر دو عامل دانست؛ یکی واقع گرایی و صراحت بیان اوست که وی را از سایر مورخان دوره قاجار متمایز ساخته است و دیگری آشنایی وی است با آثار تاریخی و ترجمه شده از زبان‌های اروپایی که وی به آن علاقه مند بود و در آثار تألیفی خود از آن‌ها بهره کامل می‌برد. بطور کلی در رابطه با شیوه تاریخ نگاری خورموجی می‌توان گفت که شوه تاریخ نویسی وی ساده و روان و خالی از هرگونه تکلف و تقید است. عبارت پردازی و تکلفات مرسوم ادیبانه در نوشته‌های او دیده نمی‌شود. همچنین وی گزارش وقایع را بدون مقدمه پردازی شروع کرده و از آوردن مطالب اضافی و وارد کردن اشعار عربی و امثال خودداری نموده است. در برخی مواقع وی به نکاتی توجه کرده که دیگر مورخان به سادگی از کنار آن می‌گذشتند. به عنوان نمونه به هنگام شرح یکی از جنگ‌های تنگستانی‌ها و نیروهای انگلیسی متن اعلامیه نظامی لشکر انگلیس را که خطاب به مردم بوشهر پس از فتح آنجا صادر شده بود عیناً ترجمه و آورده است (آل داوود، ۱۳۸۴: ۲۴). پس از میرزا جعفرخان خورموجی تا نگارش تاریخ بوشهر توسط شیخ محمد حسین سعادت در سال ۱۳۳۴ هـ ق تاریخ نگاری بوشهر تا چندین دهه بعد از داشتن تاریخ نویسی همه جانبه نگر و حقیقت گو بی بهره ماند. در حقیقت تاریخ بوشهر و شخص شیخ محمد حسین سعادت را در سطح بومی و محلی آن می‌توان طلیعه تاریخ نگاری بوشهر دانست. شیخ محمد حسین

سعادت که زاده ۱۲۸۲ ق در نجف اشرف بود. تحصیلات مقدماتی را در این شهر در نزد علمای مطرحی چون میرزای شیرازی فرا گرفت. وی سپس راهی شیراز شده و در این شهر به تکمیل معلومات و همچنین تدریس پرداخت. لازم به ذکر است که شیخ محمد حسین سعادت در سال ۱۳۱۶ ق مدتی را نیز در تهران به تدریس در دارالمعلمین و مدرسه افتتاحیه این شهر می‌پردازد.

در آن روزگار که همراه با تحولات اجتماعی و فرهنگی در عرصه علم و امور آموزشی همراه بود. در این برهه از زمان اندیشه ایجاد مدارس که به شیوه جدید بتواند نوجوانان را با علوم و فنون جدید غرب آشنا سازد و از طرفی بر ظرفیت های اعتقادی و ارزشی آنها نیز اضافه گرداند در دلو جان بسیاری از فرهنگ دوستان و رجال ایران موج می‌زد. در این شرایط فکری است که برخی از معاریف و فرهنگ دوستان آن زمان بوشهر خلأ این نیاز آموزشی را در تکوین و تربیت نیروهای کارآمد احساس کرده و این موضوع را با احمدخان دریابییگی حکمران وقت بوشهر در میان گذاشتند. دریابییگی نیز خود فارغ التحصیل رشته‌های مهندسی و نظامی دارالفنون بود. از این رو بنا به درخواست میرزا احمد خان دریابییگی میرزا جعفرخان نیر الملک، وزیر وقت علوم عصر مظفری با این درخواست موافقت نمود. از آنجا که در آن مقطع از زمان نیر الملک کسی را شیخ محمد حسین سعادت لایق این جایگاه نمی‌دانست وی را که واجد شرایط علمی و اداری و آشنا با فرهنگ بومی مردمان منطقه بود برای این کار برگزید. (سعادت، ۱۳۹۱: ۴۹).

از این رو شیخ محمد حسین پس از ترک کرسی تدریس مدرسه افتتاحیه تهران به همراه برادرش که در شیراز اقامت داشت به بوشهر آمدند و مدرسه سعادت مظفری را در سال ۱۳۱۷ هـ ق افتتاح نمودند. (حق شناس، ۱۳۸۶: ۱۷) شیخ محمد حسین سعادت و برادرش شیخ عبدالکریم سالیان سال مدیریت و معلمی مدرسه سعادت را بر عهده داشتند و با صداقت تمام در راه ترویج فرهنگ و تعلیم و تربیت به این امر والا اهتمام نمودند. محمدحسین نهایتاً در سال ۱۳۵۴ ق / ۱۳۱۴ ش پس از عمری تحقیق و مجاهدت در راه ترویج فرهنگ و تعلیم و تربیت رخ در نقاب خاک کشید. از شیخ محمد حسین سعادت تألیفات و آثار مکتوبی چون؛ اخلاق، کتاب منطق، تاریخ بحرین و جزایر خلیج فارس و تاریخ مختصر ایران برجای مانده است. اما بدون شک مهم‌ترین اثر وی را می‌توان تاریخ بوشهر دانست که بخش عمده

این اثر را شیخ محمد حسین در سال ۱۳۳۴ ق تألیف کرده است. (سعادت، ۱۳۹۱: ۵۰) بخش‌هایی از کتاب تاریخ بوشهر، نوشته سعادت مربوط به سالهای پیش از جنگ جهانی اول است، اما بیشتر مطالب این اثر مربوط به آن مقطع زمانی است که همزمان شده بود با اشغال بوشهر و حضور شیخ در شیراز. از این رو آشنایی وی با کانون‌های مقاومت و مبارزه با نیروهای انگلیسی به حضور در این شهر مربوط می‌شود. به جرأت می‌توان اذعان نمود که در طول دو قرنی که بوشهر بندر اصلی جنوب و مهم‌ترین بندر ایران به شمار می‌آمد تنها اثر جامع و مستقلی که اکنون بر جای مانده همین اثر شیخ محمد حسین با نام تاریخ بوشهر است. سبک و سیاق نوشتاری سعادت در کتاب تاریخ بوشهر، سبکی است مختص خود وی. سعادت در عین اینکه ساده و ادیبانه از تاریخ بوشهر حکایت می‌کند، قلم او از سوی دیگر حال و هوای ادبیات مشروطه به خود می‌گیرد و در جای جای اثرش آگاهی بخشی قرین با آزادی خواهی منعکس می‌شود.

از خلال کتاب تاریخ بوشهر موقعیت و جایگاه مهم اقتصادی و تجاری بندر بوشهر در معادلات بین المللی به خوبی نشان داده شده است. مهم‌ترین مؤلفه تاریخ نگاری شیخ محمد حسین سعادت را در کتاب تاریخ بوشهر می‌توان در مواردی چون؛ به کاربردن سبکی ساده، ادیبانه و در عین حال قابل فهم و همچنین همه جانبه نگری و انعکاس اندیشه‌های ترقی خواهانه سیاسی، اجتماعی و فرهنگی وی از خلال اثرش دانست که محقق و پژوهشگر امروزی را در ترسیم سیمایی از بوشهر عصر قاجار بسیار یاری می‌رساند. تا پیش از تألیف کتاب تاریخ بوشهر، تألیف جدی و جامعی در مورد بندر بوشهر صورت نگرفته بود. آنگونه که از روند تاریخ نگاری بوشهر بر می‌آید، اینگونه به نظر می‌رسد که اکثر منابع و کتب تاریخی تألیف شده در سراسر قرن نوزدهم در ارتباط با تاریخ قاجاریه در مورد بوشهر و جایگاه مهم این بندر اخباری پراکنده و از دیدگاهی رسمی ارائه می‌نمایند. به طوریکه از روند تألیف آثار تاریخی در این مقطع بر می‌آید، آثاری چون؛ نزهت الاخبار و آثار جعفری از میرزا جعفر حقایق نگار خورموجی (که ذکر آن رفت)، فارسنامه ناصری، آثار عجم نوشته فرصت الدوله، اطلاعاتی هرچند با ارزش ولی اندک در مورد تاریخ بوشهر ارائه می‌کنند. علاوه بر این آثار، آثار دیگری چون؛ سفرنامه ای از یک مهندس ناشناخته و سفرنامه میرزا ابراهیم نادری کازرونی، پس از مدت ها که دور از دسترس محققین

بودند. انتشار آن‌ها در دهه‌های گذشته مطالب جدیدی را در رابطه با تاریخ بوشهر در اختیار پژوهشگران و اهل فن قرار داده است. (همان: ۵۱). اطلاعاتی که در ناسخ التواریخ درباره بوشهر آمده نیز اندک است و فقط با نقادی و سنجش اطلاعات آن در مورد تاریخ پر فراز و نشیب بوشهر قابل استفاده است. البته نایستی ناگفته گذاشت که آخرین اثری که می‌تواند اطلاعات در خوری را در مورد تاریخ بوشهر و سالهای پایانی عصر قاجار و همزمان با آغاز جنگ جهانی اول در جنوب ایران به ویژه بوشهر ارائه کند، کتاب ایران در جنگ بزرگ نوشته مورخ الدوله سپهر است. که این کتاب اطلاعات قابل توجهی را در رابطه با موقعیت بوشهر و مردم بوشهر در مقابله با نیروهای انگلیسی ارائه می‌نماید. علاوه بر این آثار ارزنده رکن زاده آدمیت در رابطه با وقایع جنگ جهانی اول در بوشهر مربوط به همین مقطع از تاریخ نگاری بوشهر می‌شود که در ادامه این نوشتار به تفصیل ذکر آن خواهد آمد.

در گذر از عصر قاجار به عصر پهلوی که ایران در این سال دو جنگ جهانی را از سر گذراند و تغییر سلطنت را تجربه کرد و به دنبال آن گام‌های قاطعی را به سوی تجدد و نوگرایی برداشت، تاریخ نگاری ایران نیز عرصه تحولات عمده ای گشت. که حاصل این تحول پدید آمدن تاریخ نگارانی چون؛ عباس اقبال، احمد کسروی، فریدون آدمیت و اسماعیل رائین بودند. در رابطه اسماعیل رائین که از تاریخ نگاران بوشهری تاریخ ایران است گفتنی است که وی زاده ۱۲۹۸ ش در بوشهر و فرزند غلامحسین رائین از رجال کنسولگری انگلیس در بوشهر بود. رائین تحصیلات مقدماتی را در همین شهر و دبیرستان سعادت گذراند. و سپس به تهران عظیمت و لیسانس روزنامه نگاری را از دانشگاه تهران و تخصص رادیو بیسیم از مدرسه پست دریافت نمود. رائین پس از استخدام در وزارت پست به عنوان تلگرافچی کارهای مطبوعاتی را در سال ۱۳۱۸ ش و با نوشتن اولین مقالات آغاز نمود. (بانک مشاهیر بوشهر، ۱۳۹۴: ۲۰) علاوه بر این رائین با مطالعه و سفر به کشورهای مختلفی چون انگلستان و فرانسه اسناد فراوانی بدست آورد. علاقه فراوان در رسیدن به حقیقت و علل و عوامل وقایع و رخدادهای تاریخی و موشکافی‌های فراوان وی در تبیین و تحلیل وقایع تاریخی با تکیه بر اسناد و مدارک متقن، تألیفات رائین را دارای ارزشی در خور و قابل توجه ساخته است. از مهم‌ترین تألیفات رائین می‌توان به دریانوردی ایرانیان در دو جلد پیش و پس از اسلام و همچنین کتاب بسیار مهم و چالش برانگیز در محافل آن دوره، فراموشخانه

یا فراماسونری در ایران اشاره کرد. مؤلف در کتاب دریانوردی ایرانیان با اشاره به تاریخ کهن دریا و دریانوردی در ایران و با آوردن شواهد و دلایل متقن به اثبات رسانده است که ایرانیان از ازمه‌های بسیار دور دریانورد بوده‌اند و در عرصه دریاها حکمرانی می‌کرده‌اند. (رایین، ۱۳۵۰: ج ۱/۳)

رئین با به کارگیری سبکی ساده و بدون تکلف در این اثر به شیوه ساده نویسی روی آورده است و هدفش را در نوشتن و ارائه یک اثر تاریخی خوب، دوری از مغلط نویسی و تکلف، تظاهر و فضل فروشی عنوان می‌کند. بینش و نگرش رئین در تألیف آثارش نگرشی است تاریخ مدارانه و مبتنی بر تحلیل و تبیین اسناد و مدارک تاریخی است. به نحوی که این حقیقت جوئی و دستیابی به حقایق تاریخی را در دیگر آثار وی اسرار خانه سدان و به ویژه تألیف ارزشمند وی با عنوان فراموشخانه و فراموسنری در ایران می‌توان دید. رئین در این کتاب به تبیین و تشریح فعالیت‌های چندین ساله این لژ تأثیرگذار در تاریخ و سیاست ایران می‌پردازد. (رایین، ۱۳۷۸: ۵) خصوصیات بارز این اثر، به کارگیری و استفاده از اسنادی است که یا توسط خود اعضای فعال فراماسونری و یا توسط شخص رئین با تحقیقات و بررسی‌های فراوان بدست آمده است. این کتاب نه تنها اسرار پشت پرده جمعیت فراموسون ها را در ایران برملا می‌سازد بلکه آگاهی‌های با ارزشی در زمینه فعالیت‌های فراماسونری در جهان، تاریخ تشکیل این جمعیت، چگونگی تأسیس این لژها و مرامنامه و اساسنامه و اهداف پیدا و پنهان فراموسون ها را در اختیار خواننده قرار می‌دهد. خصوصیات بارز این اثر را علاوه بر شفاف سازی نقش و حضور بیگانگان در تاریخ و سیاست ایران زمین، می‌توان در خصوصیات چالش برانگیزی و افشاگرانه آن در مورد عمال وابسته به دستگاه حکومتی دانست. بازخورد و پیامدهای این چالش برانگیزی را می‌توان در بین رجل و محافل سیاسی وقت به عینه مشاهده نمود. اسدالله علم یکی از رجل سرشناس دوران پهلوی دوم همزمان با چاپ این اثر در بخش‌هایی از خاطرات خود این گونه عنوان می‌کند که: «کتابی به قلم اسمائیل رئین درآمده به نام فراماسونری و سابقه عمل آنه در ایران (تمام طبقه بهائی) و اغلب رجال فعلی که بر سر کارند (مانند) شریف امامی رئیس مجلس سنا و علاء وزیر اسبق دربار و یک عده هفتصد نفری، (فراماسون هستند). خدا پدرش را بیامزد در مورد من حقیقت را درست نوشته است. من این حکایت را برای مرحوم خان ملک ساسانی که پدرزن اسمائیل رئین و از مخالفین

سرسخت فراماسونری و از آزادی خواهان به نام بود نقل کرده بودم که وقتی فراماسون ها پیش من آمدند و با اصرار دعوتم کردند، هرچه اصرار کردند من شانه خالی کردم از نخست وزیران مشروطیت فقط مرحوم هژیر، مرحوم سپهبد زاهدی، مرحوم رزم آرا، علی امینی، و من جزو فراماسونری نبوده ایم. این کتاب که تاکنون سه جلد آن چاپ شده است غوغایی به پا کرده است.» (علم، ۱۳۹۰: ۱۳۳/۱). راین را می توان از برجسته ترین و آگاه ترین تاریخ نگاران و پژوهشگران زمان خود به شمار آورد. او پژوهشگری جسور نویسنده ای پرکار و سختکوش، دقیق و با حوصله بود. علاوه بر راین، اسمائیل نورزاده بوشهری نیز از دیگر تاریخ نویسان بوشهری بود که توانست آثاری را در زمینه خلیج فارس شناسی و تاریخ ایران از خود برجای گذارد. آثاری چون؛ فلات قاره و خلیج فارس، نظری به ایران و خلیج فارس، شامل تاریخچه بنادر و جزائر خلیج فارس و مجمع الجزائر بحرین و همینطور اثر مهم وی با عنوان اسرار نهضت جنوب در رابطه با شورش عشایری سال ۱۳۲۵ ش اشاره نمود. (آدمیت، ۱۳۴۹: ۷۴۴/۴).

جایگاه تاریخ شفاهی در تاریخ نگاری بوشهر

پیش از ورود به بحث جایگاه و اهمیت تاریخ شفاهی در ثبت و ضبط وقایع تاریخی بوشهر لازم است در ابتدا تعریفی از تاریخ شفاهی ارائه گردد. تاریخ شفاهی را می توان گونه ای از تاریخ دانست که شکل ملموسی از وقایع تاریخی را به مخاطب عرضه می دارد. از نظر بعد زمانی هرچه موضوع گفتگو و زمان وقوع آن رویداد تاریخی مورد نظر به هم نزدیک تر باشد، احتمال خطا و خلط وقایع نیز کمتر شده در نتیجه احتمال پذیرش آن نیز از سوی مورخ و پژوهشگر تاریخ بیشتر است. گفتنی است که تاریخ شفاهی از پیشینه ای طولانی برخوردار است و عمدتاً شکل غالب آن انتقال داستان ها، افسانه ها، و آداب و رسوم به صورت سنت های شفاهی بوده است. شاید سند شفاهی بهترین نوع منبع شکل گرفته میان تمام منابع باشد، چرا که یکی از راه های اصلی انتقال معرفت به نسل های آینده است. (نورائی، ۱۳۸۲: ۶۵) امروزه یکی از راهکارهای علم تاریخ، تاریخ شفاهی است که به مورخ در بدیهی سازی فهم تاریخ و وقایع تاریخی کمک فراوانی می کند. این نوع از تاریخ را می توان گونه ای سند شنیداری دانست که در مستند کردن اقدامات و عملکرد بخش های گوناگون جامعه به یاری مورخ و پژوهشگر می آید. در واقع

یکی از اهداف تاریخ شفاهی را می‌توان تولید داده‌های شفاهی در قالب خاطره دانست. (ملائی توانی، ۱۳۸۹: ۱۳۱) در یک جمع بندی کلی می‌توان تاریخ شفاهی را تاریخی مساوات طلب دانست که از طبقات پایین جامعه سرچشمه می‌گیرد. و همینطور به نوعی می‌توان این مدل از تاریخ را تکمیل کننده آن بخشی از اسناد دانست که در دست گروه خاصی از طبقات صاحب نفوذ و نخبگان جامعه و به دور از نگاه نقاد و تیزبین مورخ مانده به حساب آورد. با چنین تعریفی، حال که توصیفی هرچند مختصر از نقش و تأثیر تاریخ شفاهی در تبیین وقایع تاریخی صورت پذیرفت به تأثیرگذاری این نمونه از تاریخ در تدوین تاریخ و تأثیر آن در تاریخ نگاری بوشهر می‌پردازیم. تاریخ شفاهی در تدوین وقایع و تاریخ نویسی بوشهر در پیوندی بنیادین میان حقیقت تاریخی از یک سو و از سوی دیگر شور و حماسه ملی مبارزان وطنی معنا می‌یابد. وقایع رخ داده یک سده اخیر جنوب ایران که نقش و جایگاه مردمان بوشهر را در برخورد و دفاع در رویارویی با نیروهای بیگانه برجسته ساخت. تأثیر بسیار مهمی در اهمیت یافتن تاریخ شفاهی در تدوین و ثبت و ضبط این رویداد مهم ایفا نمود. سیر آغازین تاریخ شفاهی بوشهر، دو برهه حساس تاریخی ایران را موضوع کار خود قرار داده است. این دو رخداد مهم، یکی رویارویی نیروهای بوشهری در سال ۱۲۷۳ ق در تقابل با نیروهای انگلیسی در جریان فتح هرات بود و دیگری جنگ جهانی اول و مقاومت مردم و مبارزان این دیار در تقابل با نیروهای انگلیسی. از این روست که جنگ جهانی اول و وقایع و پیامدهای حاصل از آن در نگرش مورخین و پژوهشگران بوشهری نقشی محوری ایفا می‌کند. پیشرو تاریخ شفاهی در تاریخ نگاری بوشهر و کاربردی کردن این نوع از تاریخ در زمینه تاریخ نویسی بوشهر با محوریت جنگ جهانی اول کسی به جز رکن زاده آدمیت نبود. رکن زاده آدمیت را می‌بایست اولین محقق و مورخ بوشهری دانست که با توجه به منابع و امکانات آن زمان دست به ثبت و ضبط تاریخ مقاومت مردم بوشهر در برابر نیروهای انگلیسی زد. بنا به گفته خود رکن زاده آدمیت، زنده نگه داشتن یاد و نام مبارزان بوشهری، تنگستانی، دشتی و دشتستانی و همچنین غیرت وطن پرستی را می‌بایست از جمله دلایل تدوین وقایع جنگ جهانی اول با محوریت تاریخ شفاهی دانست. (آدمیت، ۱۳۶۳: ۶۵) سنتی را که رکن زاده آدمیت بنیان گذارش بود به فاصله چندین دهه بعد مورخان و محققان بوشهری ادامه دادند و آن را به تکامل رسانیدند. علی مراد فراشبندی در زمینه ثبت

تاریخ شفاهی در کنار رکن زاده آدمیت یکی از مورخان پیشرو در جنوب ایران به شمار می‌رود. پس از آدمیت، فراشبندی دومین مورخ جنوبی است که از طریق کار میدانی و ضبط خاطرات شفاهی کوشید تا تصویری روشن از مبارزات مردم جنوب ایران بر علیه انگلیسی‌ها در سالهای جنگ جهانی اول بدست دهد. روش اصلی او در تدوین خاطرات، غالباً استفاده از روش تند نویسی و یا نت برداری بود. اما گهگاه از نوار کاست نیز برای ثبت خاطرات شفاهی استفاده می‌کرد. از این رو این دو مورخ پیشرو و سنتی را می‌بایست از بنیان گذاران تاریخ شفاهی دانست و مقام پیشگامی برایشان قائل شد. (یا حسینی، ۱۳۸۰: ۷۰) در زمینه آثار ارائه شده بر مبنای تاریخ شفاهی نیز اغلب آثار تألیفی از سوی این دو پژوهشگر عمدتاً بر همین مبنای بنا گذاشته شده است. آثاری چون؛ دلیران تنگستانی، فارس در جنگ بین الملل اول، حماسهٔ مزدداران جنوبی، گوشه ای از تاریخ انقلاب مسلحانهٔ مردم مبارز تنگستان، دشتی و دشتستان، و جنوب ایران در مبارزات ضد استعماری. همزمان با ورود تاریخ نگاری بوشهر به عصر جدید تاریخ نویسی خود که تغییرات نوینی را در بینش و همین طور نگرش به سبک و سیاق تاریخ نویسی نشان می‌دهد نیز آثار فراوانی با نگاهی نو بر مبنای تاریخ شفاهی نگاشته شدند. آثاری چون؛ مبارزات خالوحسین دشتی و سید محمدرضا کازرونی (فخرالتجار ایران در دوران قاجار) از دکتر عبدالکریم مشایخی، تاریخ شبانکاره: دکتر حمید اسدپور، تاریخ دشتی: دکتر سعیدی نیا، زیراه: اثری از روان شاد محمد کرم پور، رویارویی باقرخان تنگستانی با لشکرکشی انگلیس به بوشهر: مهدی فتوت، و آثار سید قاسم یا حسینی با نام‌های: مبارزات رئیسعلی دلواری، خاندان تنگستانی، خالوحسین بردخونی، خاطرات ماشاءاله کازرونی و دریاخانم و غیره ... البته نبایستی ناگفته گذاشت که از مورخین و پژوهشگران بوشهری آثار دیگری نیز بر مبنای تاریخ شفاهی تدوین شده است که به دلیل پرهیز از اطالهٔ کلام ذکر آنان را به مباحث بعدی محول می‌نمائیم.

رکن زادهٔ آدمیت؛ اولین پیشگام

جنگ جهانی اول سوای از اثرات سیاسی آن و همچنین بازخوردهای ناشی از آن در اجتماع و فرهنگ بوشهر از طرفی موجبات رشد نگاه و باور به تاریخ نگاری را در دوره‌های بعد فراهم نمود و از طرف دیگر میزان اقبال عمومی نسبت به این رویداد را افزایش داد. علل رخداد این جنگ، پیامدها، جغرافیای

قومی قیام، اتحاد خوانین و غیره، همه و همه چیستی و چرایی‌هایی بود که می‌بایست مورخان و پژوهشگران نسل‌های بعد بدان پاسخ می‌دادند. از این روست که جنگ جهانی اول به عنوان واقعیتهای تاریخی، و نیروهای فعال و مبارز بازمانده از این نبرد نابرابر به عنوان راویان و نخستین شاهدان عینی این نبرد در کنار نخستین مورخان ثبت‌کننده این رویداد تاریخی، نقشی بس مهم در انتقال این میراث شفاهی به نسل‌های بعد ایفا نمودند. از این میان رکن زاده آدمیت نامی آشنا برای محققان و پژوهشگرانی است که در رابطه با قیام مردم جنوب به رهبری رئیسعلی دلواری تحقیق و پژوهش می‌کنند.

محمد حسین رکن زاده آدمیت زاده ۱۳۱۷ هـ ق / ۱۲۷۷ هـ ش در بوشهر و محله بهبهانی است. آدمیت که از خانواده‌ای تاجر پیشه برخاسته بود نصب به حاج محمد علی اصطهباناتی از تاجران نامدار عصر کریم خان زند می‌برد. ایام جوانی رکن زاده آدمیت برابر است با آغاز جنگ جهانی اول و ماجرای اشغال بوشهر در ۲۷ رمضان ۱۳۳۳ هـ ق. لذا وی از نزدیک شاهد وقایع رخ داده در بوشهر، تبعید آزادی خواهان و ماجرای ترور رئیسعلی دلواری بود. (نبوی، ۱۳۷۱: ۷۱) بدنبال اشغال بوشهر توسط نیروهای انگلیسی، آدمیت از بوشهر مهاجرت کرده و مدتی را در اهواز، عتبات عالیات و در نهایت در بازگشتی مجدد به شیراز سپری نمود. وی در شیراز کتابخانه‌ای به نام آدمیت بنیان گذاشت و به تحقیقات در زمینه متون ادبی و فراگیری علوم نزد افرادی چون سید ابراهیم یزدی، و شیخ عبدالکریم سعادت پرداخت. همزمان با تغییر سلطنت در ایران آدمیت نسبت به حکومت جدید تمایل نشان داده و اقدام به تأسیس روزنامه‌ای هفتگی با نام "آدمیت" به منظور تحکیم و تبلیغ دولت رضاشاه در شیراز نمود. دوره روزنامه آدمیت یکی از منابع اصلی در مورد روند جریان‌های سیاسی و اجتماعی سالهای آغازین حکومت رضاشاه پهلوی در جنوب ایران است اخبار و حوادثی که در این نشریه مندرج است در برخی موارد در نوع خود منحصر به فرد می‌باشد. شایان ذکر است که در سالهای ۱۳۱۰ هـ ش به بعد که سیاست خارجی ایران ملتهب و متأثر از قطع روابط سیاسی با انگلستان بود. فضای حاکم برجرائد، روزنامه‌ها و افکار عمومی که متأثر از تنش در سیاست خارجی دولت وقت بود باعث گردید تا چندین و چند رساله بر ضد سیاست‌های انگلستان در ایران به چاپ رسد. از جمله این آثار می‌توان به دو کتاب "دلیران تنگستانی" و "فارس در جنگ بین الملل اول" تألیف رکن زاده آدمیت اشاره کرد. خصوصیات

بارز آدمیت را در شیوه و ایده نگارش این آثار می‌توان استفاده از شیوه روایی و همچنین دمیدن روح حماسی و ملی به مبارزات مردم جنوب در برابر نیروهای انگلیسی دانست.

آوردن واقعیت‌های تاریخی در قالب رومان و داستان که گهگاه رنگ مبالغه و اغراق به خود می‌گیرد از خصوصیات بارز کتاب دلیران تنگستانی و فارس در جنگ بین الملل اول است. نویسنده در جای جای آثارش برای دل نشین تر کردن وقایع تاریخی، رویدادها و شخصیت‌های درگیر جنگ را در قالب داستان بیان می‌کند. البته ناگفته نماند که در برخی از مواقع یک داستان درکی از واقعیت را برای خواننده تاریخ امکان پذیر می‌کند که از راه‌های دیگر نمی‌توان چنین کاری را انجام داد. رکن زاده آدمیت در بخش‌های آغازین کتاب دلیران تنگستانی انگیزه‌اش را از تألیف کتاب چنین بیان می‌کند: "این بنده از دیر زمان به خیال نگاشتن وقایع مذکور بودم و هم اکنون که توفیق این کار را یافته‌ام برای اینکه خالی از ملاحظت نباشد به کتاب صورت داستان دادم و آن را دلیران تنگستانی نامیدم. اما پوشیده نماند که مندرجات این کتاب مانند اغلب افسانه‌های اروپائی دارای حشو و زوائد مطالب عاری از حقیقت نیست. بلکه آنچه نوشته شده عین حقیقت است و اغراق گوئی ندارد. فقط بعضی از مذاکرات و آمد و شدهای اشخاص صورت وقوع نیافته است یا کلمات به طرز دیگری ادا شده که نگارنده برای اتصال مطالب بدین طرز انشاء کرده است." (آدمیت، ۱۳۶۳:۶۴) همانگونه که ملاحظه شد خود نویسنده به این موضوع اشاره نموده است که قسمتی و تاحدودی کلیه مذاکرات و برخی نقل قول‌ها از افزوده‌های شخص مؤلف می‌باشد. بنابراین آثار رکن زاده آدمیت را می‌بایست داستانی از وقایع تاریخی دانست که بنا به قول مرحوم محمد علی جمالزاده نه تاریخ تمام است و نه رومان تاریخی. (آدمیت، ۱۳۶۳: ۲۰) اما با این وجود نبایستی از ارزش کار آدمیت غافل ماند و ارج و اهمیت آثار وی را پائین آورد، بلکه شیوه روایی و آثار تألیفی آدمیت را می‌توان آغاز گر راه تدوین تاریخ نگاری نهضت جنوب و انعکاس صدای مظلومیت و محرومیت مردم و مبارزان جنوبی در محافل علمی و سیاسی آن زمان قلمداد نمود. آدمیت در کتاب فارس و جنگ بین الملل اول به صورتی قاعده مندتر و با ارائه برخی اسناد تاریخی به خوبی به ترسیم سیمای مبارزان، تعاریف جمعیتی و نظامی قیام، و وحدت کانون‌های مقاومت بر ضد نیروهای انگلیسی از شیراز، کازرون، دشتستان و بوشهر پرداخته است. (آدمیت، ۱۳۴۹:۴۷۲)

در خور یادآوری است که آدمیت علاوه بر تألیف آثاری در رابطه با قیام جنوب اثر مهم دیگری نیز به نام «دانشمندان و سخن سرایان فارس» از خود برجای گذاشته است. این کتاب در واقع ادامه منطقی شرح حال نویسی و تذکره پردازی کلاسیک ادب فارسی است. شکل و فرم ارائه شده در این کتاب ادامه روند بیوگرافی نویسی و تحلیل و تجزیه داده‌های خام عادی است و خواننده در مواجهه با دوره ۵ جلدی این اثر خود را با اقیانوسی از اطلاعات و آگاهی‌های بکر و تازه، اما آشفته و فاقد انسجام لازم روبرو می‌بیند. بطوریکه استاد ایرج افشار در این باره می‌نویسد: "کتاب بزرگ او شرح حال سخنوران و ادیبان فارس در پنج جلد مردمی، همیشگی است و یادگاری بسیار ارجمند و نمونه ای از علاقمندی یک فارسی دانشمند و ادب دوست" (نبوی، ۱۳۷۷: ۷۵). محمد حسین رکن زاده آدمیت سرانجام در سال ۱۳۵۳ هـ. ش پس از عمری مطالعه و تحقیق در تهران دیده از جهان فروبست. در پایان و در یک جمع بندی کلی می‌توان سبک تاریخ نگاری رکن زاده آدمیت را که به منظور ثبت و ضبط وقایع تاریخی قیام جنوب در بوشهر و سایر نواحی فعال در این جنگ صورت پذیرفت بر دو اصل اساسی استوار دانست. یکی شیوه روایی و ارائه روایتی داستان گونه از واقعیت‌های تاریخی و دیگری دمیدن روح و شور حماسی به مقاومت و مبارزات مردمی بر علیه نیروهای انگلیسی.

علی مراد فراشبندی؛ پان ایرانیستی تاریخ باور

علی مراد فراشبندی (۱۳۳۸ - ۱۳۷۶ ش) از جمله مورخین و محققین صاحب نام در عرصه تاریخ شفاهی بوشهر و قیام جنوب است. به جرأت می‌توان گفت که تا حدود فراوانی نام فراشبندی به دلیل تألیف آثاری ماندگار در رابطه با نهضت جنوب با این نهضت عجین است. مورخ و پژوهشگری نیست که موضوع کاری‌اش نهضت جنوب باشد و اما بی‌نیاز از مراجعه به آثار فراشبندی نباشد. سالهای حیات فراشبندی همزمان با یکی از حساس‌ترین برهه‌های تاریخ ایران زمین بود. وی که متولد برازجان بود در اوایل دهه بیست به بوشهر نقل مکان کرده و در این شهر در سمت مدیر دبیرستان مشغول به خدمت شد. دوران جوانی فراشبندی همزمان شده بود با فضای باز سیاسی بوجود آمده پس از شهریور ۱۳۲۰ هـ. ش. سال‌های پس از شهریور بیست را می‌توان سالهای روی آوردن مردم ایران به جنبش‌های ملی دانست. از این میان در جنوب ایران، بوشهر و برازجان نیز جمعی از جوانان آزادی خواه شروع به

فعالیت‌های سیاسی نمودند. فراشبندی که در اوایل سودای فعالیت‌های سیاسی را در سر می‌پروراند به عضویت انجمنی به نام جمعیت جعفری درآمد. به گفته خود فراشبندی هدف این انجمن ملی گرا پیشرفت امورات شهری، اصلاح وضع اجتماعی و اقتصادی و بهبود وضع اقتصادی مردم بود. (یاحسینی، ۱۳۸۰: ۲۵)

فراشبندی پس از آن در سال ۱۳۲۵-۱۳۲۴ هـ ش که همزمان با تحولات سیاسی - اجتماعی بسیار مهمی در جنوب ایران بود به شیراز مهاجرت و در این شهر ساکن شد. وی در شیراز که اصلی‌ترین مرکز تحرکات ایل قشقایی در جریان غائله جنوب بود آشنا شد و با آنان حشر و نشر پیدا کرد. فراشبندی همزمان با روی کار آمدن دولت دکتر مصدق و از آنجا که آرمان‌های خود را در راستای ناسیونالیسم ایرانی و مبارزه با حاکمیت بریتانیا در ایران تعریف کرده بود از دکتر مصدق حمایت نمود. وی همزمان در شیراز شروع به فعالیت‌های مطبوعاتی کرده و مقالاتی را بر علیه حکومت وقت و طرفداری از دکتر مصدق منتشر کرد. در این راستا وی دست به انتشار هفته نامه ای با نام خامه ملت زد و مقالات تندى را بر علیه قدرت‌های خارجی و استبداد داخلی منتشر نمود. حاصل حمایت از نهضت ملی و دکتر مصدق برای فراشبندی چیزی به جز زندان، تبعید و آوارگی‌های مکرر نبود. از این رو وی گریزان از سیاست به تاریخ پناه آورد. (یاحسینی، ۱۳۸۰: ۱۰)

اولین آثار فراشبندی در سال ۱۳۳۱ ش با نام انگلیسی‌ها را بشناسید و دکتر مصدق ژرژ واشنگتن ایران بود. وی سپس در سال ۱۳۳۶-۱۳۳۵ ش کتابی در دو جلد در رابطه با برازجان با نام تاریخ و جغرافیای برازجان به چاپ رسانید و مهم‌تر از آن در سالهای ۵۷، حماسه مرزداران جنوب و در سالیان پس از انقلاب نیز دو کتاب با ارزش با نام مبارزات مسلحانه مردم دشتی، دشتستان و تنگستان علیه استعمار و سپس کتاب جنوب ایران در مبارزات ضد استعماری را در سال ۱۳۶۵ ش به چاپ رسانید.

فراشبندی از اواخر دهه سی شمسی کار گردآوری، تدوین و تنظیم یادداشت‌ها و ثبت و ضبط خاطرات شفاهی افراد درگیر در جنگ جهانی اول را آغاز کرد. با تکیه بر همین یادداشت‌ها و خاطرات بود که برای اولین بار توانست پرده از برخی از اسرا ناگفته تاریخی در ارتباط با نهضت جنوب بردارد. یکی از مهم‌ترین حقایق پنهان مانده که فراشبندی برای اولین مرتبه راز آن را افشا و برملا ساخت، ماجرای نقش

برخی از رهبران درجه اول تنگستانی در توطئه قتل و مرگ رئیسعلی دلواری بود. (یاحسینی، ۱۳۸۰: ۵۳) سبک تاریخ نگاری فراشبندی ادامه همان سبک تاریخ نویسی سنتی، مبتنی بر خاطرات شفاهی است. (فراشبندی، ۱۳۶۲: ۱۱۲) عنصر غالب در شیوه نوشتاری و نگرش فراشبندی به تاریخ تاحدود فراوانی استعمار ستیزی و دمیدن روح قهرمانی و قهرمان پروری به شخصیت‌های تاریخی مورد مطالعه خود است. وی از طریق تاریخ شفاهی و منابع مکتوب قهرمانی‌ها و مبارزات رئیسعلی دلواری را در قالبی انشاپردازانه و اغراق آمیز و ژورنالیستی به تصویر کشیده است.

از لابه لای آثار و سطر به سطر تألیفات فراشبندی حس تفاخر بومی و شهر وطنی و حتی در سطحی کلانتر حس ناسیونالیستی فراوانی به چشم می‌خورد. فراشبندی اگرچه در مقدمه و سرفصل اکثر آثارش در رابطه با قیام جنوب اذعان داشته است که رعایت حقیقت گوئی را لحاظ کرده است و گهگاه نیز حین روایت وقایع تاریخی به نقل جملاتی از مورخین به نام نیز استناد می‌کند، اما به هنگام پرداختن به وقایع جنگ جهانی اول در جنوب و بررسی شخصیت‌های فعال در این جنگ قلمش عنان از کف می‌دهد و احساساتش بر منطق تاریخ نگاری‌اش غالب می‌شود. (فراشبندی، ۱۳۶۵: ۱۵۳)

البته نبایستی ناگفته گذاشت که اقدام فراشبندی در تدوین و گردآوری خاطرات شفاهی ناظران و حاضران در میدان نبرد با نیروهای بیگانه در جای خود ستودنی و قابل احترام است. چرا که اگر اقدام رکن زاده آدمیت و فراشبندی در تدوین و گردآوری و همچنین انسجام بخشی به کنش گران حاضر در این رویداد تاریخی نبود. نسل‌های بعد نیز از جزئیات و حقایق این قیام محروم می‌ماندند. لازم به ذکر است که اقدام فراشبندی در ترسیم جغرافیای قیام و همچنین ترسیم چهره‌های تراز اول قیام جنوب، شخصیت‌هایی به مانند رئیسعلی دلواری، غضنفرالسلطنه برازجانی، شیخ حسین خان چاهکوتاهی و زایرخضرخان اهرمی اقدامی است درخور و شایسته. فراشبندی در پرداختن به ابعاد شخصیتی رئیسعلی دلواری دورنمایی از زندگی خصوصی، خصایص روحی و اخلاقی و همچنین مبارزات و نحوه ترور وی به دست نیروهای داخلی به خوبی بیان می‌نماید. به طوریکه ترور رئیسعلی دلواری را توطئه ای بر ضد قیام ملی مردم جنوب ایران تعبیر می‌کند. (فراشبندی، ۱۳۶۵: ۶۳).

در مجموع شیوه تاریخ نگاری فراشبندی را می‌توان شیوه ای روایی و قرائتی سنتی از تاریخ نگاری ارزیابی کرد، که عنصر غالب این نوع تاریخ نگاری عمدتاً روح و شور مذهبی و حماسی است. اما این نکته را نیز بایستی در نظر گرفت که در میان مورخان و پژوهشگرانی که در فاصله دهه سی تا شصت شمسی در زمینه تدوین و گردآوری ادبیات خاطره نویسی و خاطره گوئی در خلال سالهای جنگ جهانی اول در جنوب ایران تلاش فراوانی نمودند و نمونه‌ها و کارهایی را برای آیندگان به میراث گذاشتند. کارها و کوشش‌های علی‌مراد فراشبندی جایگاه ویژه‌ای دارد و هر محققى که بخواهد در این حوزه و زمینه کاوش کند بی‌نیاز از مراجعه به آثار فراشبندی نیست.

دومورخ تاریخ نگاری نهضت جنوب ایران

سید قاسم یاحسینی و تاریخ نگاری نهضت جنوب

سید قاسم یاحسینی از جمله نویسندگان و مورخان پرکار بوشهری است که در آثار تألیفی‌اش رویکردی نو به تاریخ نگاری نهضت جنوب با محوریت تاریخ شفاهی ارائه می‌کند. در واقع در تدوین تاریخ و رویدادهای تاریخی نهضت جنوب وی را می‌توان تالی فراشبندی و رکن زاده آدمیت قلمداد نمود. اما نگرشی که یاحسینی نسبت رخدادهای تاریخی در تدوین وقایع نهضت جنوب در آثار خود دارد بر محوریت اصول و روش‌های جدید تاریخ نگاری و تاحدودی نیز بر مبانی عقلانی استوار است. وی که بیش‌ترین حجم آثاری تألیفی را در رابطه با نهضت جنوب دارد، تاریخ و خاطرات شفاهی را تا حدود زیادی محور مطالعات خود قرار داده است. سبک تاریخ نویسی یاحسینی سبکی است مختص خود وی که با شیوه‌ای توصیفی - تحلیلی تاریخ و وقایع تاریخی را از زوایای گوناگون مورد کاوش و بررسی قرار می‌دهد. تکیه اصلی یاحسینی علاوه بر اسناد مکتوب تا حدود زیادی مبتنی بر تدوین و گردآوری خاطرات شفاهی است.

کتاب شناسی توصیفی یاحسینی در ارتباط با نهضت جنوب

- نگاهی به مبارزات و اندیشه‌های آیت الله سید عبدالله بلادی بوشهری، بوشهر: انتشارات شروه، ۱۳۷۱: ۶۵ ص: نویسنده در این اثر به معرفی آیت الله بلادی از چهره‌های مبارز علمی و سیاسی جنوب در

خلال جنگ جهانی اول پرداخته است و از دو زاویه متفاوت به وجوح شخصیتی این عالم روحانی در قالب چهره ای علمی و سیاسی پرداخته است.

- نگاهی به زندگی و مبارزات خالوحسین بردخونی، بوشهر: انتشارات علوی، ۱۳۷۳:۵۰ ص: یاحسینی در این کتاب به زوایای گوناگون شخصیتی و مبارزاتی خالوحسین بردخونی از مبارزان و همزمان رئیس علی دلواری در جنگ جهانی اول پرداخته است. نویسنده در این اثر با استفاده از روزنامه ها و اسناد و متون تاریخی منتشر شده و برخی اسناد منتشر نشده در خلال مصاحبه ای با حاج ابوالقاسم فولادی فرزند خالو حسین کوشیده است تا مختصری از زندگی و مبارزات خالوحسین دشتی را از انقلاب مشروطه تا جنگ جهانی اول و از جنگ جهانی تا قیام سراسری عشایر ایران در زمان رضاشاه را شرح داده و زوایای پیدا و پنهان این شخصیت فعال در نهضت جنوب ایران را تا حد امکان روشن سازد.

- رئیس علی دلواری: تجاوز نظامی بریتانیا و مقاومت جنوب، تهران: نشر شیرازه، ۱۳۷۶:۲۰۸ ص: این اثر را می توان یکی از جامع ترین آثاری دانست که تا کنون در رابطه با زندگی و مبارزات رئیس علی دلواری تألیف شده است. (یاحسینی، ۱۳۹۱: ۲) نویسنده در این اثر، ابعاد و زوایای مختلف زندگی و مبارزات رئیس علی دلواری را به خوبی شرح داده است. یاحسینی در این کتاب گذشته از ذکر سنت دیرینه مردم جنوب ایران در رویارویی با حضور و مداخلات دولت بریتانیا در خلیج فارس که بخش مهمی از نهضت استقلال طلبانه ایران معاصر را تشکیل می دهد، بر آن بوده است تا با توضیح نحوه شکل گیری اقتدار رئیس علی دلواری از مشروطیت تا جنگ جهانی اول تصویر روشنی از مبارزات وی ارائه دهد. همچنین نویسنده در پایان در رابطه با نحوه ترور رئیس علی دلواری فرضیات مختلفی را مطرح و سپس به بررسی و تحلیل این فرضیات از زوایای گوناگون آن می پردازد.

- گریز از سیاست، پناه به تاریخ، تهران: انتشارات نگاه امروز، ۱۳۴:۱۳۸۰ ص: این اثر در بردارنده مصاحبه ای است که یاحسینی در سال ۱۳۷۵ ش با علی مراد فراشبندی از مورخان سنتی تاریخ شفاهی نهضت جنوب انجام داده است. این اثر به فراز و فرود زندگی فراشبندی در گذر زمان و معرفی آثارش می پردازد.

- اسناد مطبوعاتی جنبش مقاومت جنوب ایران، بوشهر: انتشارات بوشهر، ۱۳۸۲. ۳۸۲ ص: این اثر مجموعه ای است از اسناد مرتبط با نهضت جنوب در جنگ جهانی اول. یاحسینی در تقسیم بندی که از اسناد صورت داده است، این اسناد را به سه مقطع؛ دوران جهاد و مقاومت، دوران گریز و مقاومت و دوران سرکوب مقاومت تقسیم کرده است. اسناد گردآوری شده به شفاف سازی وقایعی چون؛ تحولات کودتای ژاندارمری در فارس و بازتاب منفی و مثبت آن در افکار عمومی مردم فارس و ایران و همچنین انعکاس تحولات سیاسی و نظامی در جنوب به صورت خاص پرداخته است.

- نگاهی گذرا به بوشهر ۲ قرن مقاومت علیه استعمار، بوشهر: انتشارات دریانورد، ۱۳۸۳، ۲۸۸ ص: این اثر مجموعه مقالاتی است که به دو قرن مبارزه مردم بوشهر بر علیه نیروهای بیگانه می پردازد. فصل سوم این مجموعه مقالات به صورت ویژه به زندگی و مبارزات رئیسعلی دلواری می پردازد.

- مطالعاتی در باب تنگستان، تهران: انتشارات گلگشت، ۱۳۸۵، ۷۰۰ ص: مجموعه مقالاتی است که در ارتباط با تنگستان و موقعیت جغرافیایی و نقش آن در تحولات سیاسی جنوب ایران پرداخته شده است. فصل پنجم این مجموعه مقالات به ابعاد گوناگون مبارزات مبارزان جنوب به ویژه تنگستانی ها و رهبر قیام، رئیس علی دلواری می پردازد.

- شیخ حسین خان چاهکوتاهی، بوشهر: دانشنامه بوشهر، ۱۳۹۰: ۲۲۰ ص: این کتاب یادداشت هایی است برجای مانده از احمد فرامرزی از فعالان سیاسی و مطبوعاتی جنوب، که سرگذشت شیخ حسین خان چاهکوتاهی را از زبان فرزند وی شیخ محمد خان چاه کوتاهی نقل می کند. (یاحسینی، ۱۳۹۰: ۱۵) این مجموعه را می توان از منابع دست اول تاریخ شفاهی نضت جنوب تلقی کرد. از جمله نکات جالب توجهی که در این مجموعه بدان ها اشاره شده است عبارت اند از: نامه های شیخ حسین خان چاه کوتاهی به کنسولگری انگلیس، نقش آیت الله سید مدتضی علم الهدی اهرمی در پشتیبانی معنوی از قیام جنوب، ارائه فهرست دقیقی از شیبخون های تنگستانی ها به نیروهای بریتانیایی، حملات متقابل انگلیسی ها به مبارزین و در آخر نیز نقش میرزا علی کازرونی در قیام جنوب اشاره کرد.

دکتر عبدالکریم مشایخی؛ رویکردی آکادمیک و معنا محور به تاریخ نگاری نهضت جنوب

دکتر مشایخی را می‌توان از جمله مورخان نوگرا و عقلانیت محور در تاریخ نگاری بوشهر به ویژه تاریخ نگاری نهضت جنوب دانست. وی از جمله مورخانی است که بانگاهی تاریخ محور به وقایع تاریخی نظر می‌کند و در نگاهش به رویدادهای تاریخی حقیقت گوئی و حقیقت جوئی حائز اهمیت فراوان است. دکتر مشایخی را می‌توان پیشرو مورخان و محققان مدرن و آکادمیک در تاریخ نگاری بوشهر به ویژه نهضت جنوب به شمار آورد. بخش قابل ملاحظه‌ای از آثار دکتر، شامل تألیفاتی در زمینه مطالعات خلیج فارس و تاریخ بوشهر، به ویژه نهضت جنوب می‌باشد. (مشایخی، ۱۳۹۰: ۱۲) آثاری چون زندگی و مبارزات محمد باقرخان تنگستانی، مبارزات خالو حسین دشتی و به ویژه جدیدترین کتاب وی با عنوان حاج سید محمدرضا کازرونی فخرالتجار بوشهر در دوران قاجار در این حوزه از پژوهش جای می‌گیرند. دکتر مشایخی در این اثر که از جدیدترین تألیفات وی نیز می‌باشد به بررسی ابعاد گوناگون زندگی سید محمد رضا تاجر کازرونی یکی از چهره‌های شاخص و فعال در دوران قاجار بویژه جنگ جهانی اول پرداخته است. دکتر در این اثر و با نگاهی نو و با تکیه بر اسناد نویافته به خوبی توانسته است به تبیین نقش این شخصیت در حیات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مردم بوشهر بپردازد. (مشایخی، ۱۳۹۴: ۱۵) بخش چهارم این اثر به وقایع جنگ جهانی اولدر جنوب ایران و اشغال بوشهر توسط نیروهای انگلیس اختصاص یافته است. همچنین این بخش از کتاب در چند فصل نقش سرداران جنوب به ویژه رئیس علی دلواری را در مبارزه با متجاوزان انگلیسی و حمایت و پشتیبانی سید محمد رضا تاجر کازرونی از آن نهضت را مورد بررسی قرار می‌دهد.

در رابطه با سبک و سیاق تاریخ نویسی دکتر مشایخی گفتنی است که سبک تاریخ نگاری وی ارزشیابی وقایع تاریخی مبتنی بر تبیین و عینیت بخشی به واقعیت‌های تاریخی است. رعایت کرونولوژی تاریخی و استحکام بخشی به متن وقایع تاریخی با روش اسنادی در جای جای آثار وی به چشم می‌خورد. به نوعی سبک تاریخ نگاری وی را می‌توان فهم علمی تاریخ از سوی یک مورخ به شمار آورد. شاید مهم‌ترین ویژگی تاریخ نگاری دکتر مشایخی را بتوان در تفسیر و تحلیل رویدادهای تاریخی به زبانی ساده و به دور از عبارت پردازی‌های دشوار دانست. تبیین وقایع تاریخی با تکیه بر اسناد معتبر تاریخی ارزش کاری دکتر مشایخی را دوچندان و قابل اعتنا می‌سازد. این جاست که می‌توان اذعان نمود که فهم

معنا جایگاه محوری در تاریخ نگاری دکتر ایفا می‌کند. وی در تاریخ نویسی، رویدادهای تاریخی مورد بحث را بر مبنای یک توالی تاریخی که از آغازی روشن، واضح و قابل اثبات است تنظیم می‌کند. تنظیم رویدادهایی در قالب یک کل یا مجموعه واحد که ثبت و ضبط گذشته‌ای تاریخی را در قالب نظم زمانی قابل فهم می‌سازد. دکتر همچنین در واقعیت بخشی به روایت‌های تاریخی نیز روش خاصی را برمی‌گزیند. روشی که در قالب روایت‌های تاریخی، درک کنشگران تاریخی را برای خوانندگان مباحث تاریخی قابل فهم می‌سازد.

دکتر مشایخی در شیوه تاریخ نگاری خویش فهمی عقلانی از فرایندهای پیچیده امور انسانی و همچنین درکی از مدل حقیقی و نیروهای محرکی که در تاریخ نهفته است ارائه می‌نماید. لذا از این جهت است که آثار تألیفی وی از جهت انسجام درونی و به عنوان یک متن تاریخی از قوت قابل توجهی برخوردار است. با توجه به روند و سنت تاریخ نگاری بوشهر و همچنین تاریخ نگاری نهضت جنوب می‌بایست شیوه تاریخ نگاری دکتر مشایخی را قدمی رو به جلو و بسیار مهم در پیشرفت دانش تاریخ نگاری بوشهر دانست. شایان ذکر است که دکتر در تدوین تاریخ نظم خاصی به اخبار و وقایع تاریخی داده است و دقیقاً ذهنیت تاریخی را که برخوردار از آن برای هر مورخ و محقق تاریخی لازم و ضروری است در نحوه بیان اخبار و رویدادهای تاریخی به کار گرفته است. لازم به ذکر است که برای تبیین هر گفتمان تاریخی، مسائلی مانند: وضوح، نظم، انسجام، نحوه و شکل ارائه رویدادها ضروری است که دکتر مشایخی به خوبی در تحلیل و تفسیر وقایع تاریخی به خوبی از عهده آن برآمده است. در نگرش وی نسبت به تاریخ نگاری نهضت جنوب یک اصل و فاکتور اساسی نقشی محوری در بینش و روش وی نسبت به تاریخ ایفا می‌کند، و آن اصل نیز نقش مهم واقعیت و تبیین است. وی را می‌توان مورخی تاریخ باور دانست که به تداوم و حیات در قالب نوعی توالی زمانی معتقد است. به طور کلی ساختار تاریخ بر مبنای نوعی استدلال گذاشته شده است و استدلال نیز در تاریخ چیزی به جز بررسی روایت‌های تاریخی از قبیل وقایع و رخدادهای زمان مورد مطالعه مورخ نمی‌تواند باشد، که به نظر می‌رسد دکتر مشایخی در آثار تألیفی خویش در باب نهضت جنوب و سایر آثار خویش به خوبی از عهده این کار برآمده است.

نتیجه‌گیری

روند روبه رشد تاریخ‌نگاری بوشهر در پیوندی بنیادین با تحولات ناشی از جنگ جهانی اول در نواحی جنوبی ایران زمین به مرکزیت این شهر معنا می‌یابد. این رویداد تاریخی به عنوان محوری‌ترین موضوع و واقعیتی تاریخی در کانون توجهات مورخان و پژوهشگران علاقه‌مند به تاریخ و تاریخ‌نگاری بوشهر قرار گرفت. این جنگ از آنجا که سبکی ویژه در روند روبه رشد تاریخ‌نگاری بوشهر و نهضت جنوب به وجود آورد در خور اهمیت فراوان است. بینش و روش مورخان نخستین که از نظر زمانی نیز تا حدودی به زمان وقوع این رخداد نزدیک بودند، باوری مبتنی بر شور و حالی حماسی و سرشار از انگیزش‌های ملی و مذهبی بود. مهم‌ترین مؤلفه این شیوه تاریخ‌نویسی به کارگیری شیوه روایی در قالبی حماسی بود. از این رو با گذر از دوران تاریخ‌نویسی سنتی به دوره نوین آن، نگاه و نگرش مورخان و پژوهشگران تاریخ بوشهر نیز به شیوه تاریخ‌نگاری نهضت جنوب تغییر کرده است. برگزیدن نگاه عقلانیت‌محور و همچنین به کارگیری اسلوب‌های نوین تاریخ‌نگاری و روش‌های نوین پژوهش تاریخی با رویکردی علمی و معنا‌محور به جای ایده و باورهای سنتی در تاریخ‌نگاری نهضت جنوب و تاریخ بوشهر از مهم‌ترین ویژگی‌های این تاریخ‌نگاری است.

منابع

- آل داوود، سید علی (بهار ۱۳۸۴). «روش تاریخ‌نگاری حقایق نگار خورموجی»، فصلنامه فارس شناخت، ویژه‌کنگره بزرگ فارس شناسی، ش ۲، انتشارات بنیاد فارس شناسی.
- آزند، یعقوب، (۱۳۸۰). تاریخ‌نگاری در ایران. تهران: انتشارات گستره.
- بیات، عزیزالله (۱۳۷۷). شناسایی منابع و مآخذ ایران، ج ۱ و ۲، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- بانک مشاهیر بوشهر (۱۳۹۴). بوشهر: آرشیو بنیاد ایرانشناسی.
- حق شناس، علی (۱۳۸۶). بانیان سعادت، بوشهر: انتشارات شروع.
- رکن زاده آدمیت (۱۳۶۳). دلیران تنگستانی، تهران: انتشارات اقبال، چ ۸.
- _____ (۱۳۴۰). دانشمندان و سخن سرایان فارس، ج ۴، تهران: انتشارات اسلامیه و خیام.

_____ (۱۳۴۹). فارس و جنگ بین الملل اول، ج ۱ و ۲، تهران: انتشارات اقبال، چ ۲.

رایین، اسماعیل (۱۳۶۲). دریانوردی ایرانیان، ج ۱، تهران: انتشارات زیبا، چ ۲.

_____ (۱۳۷۸). فراموشخانه و فراموسونری در ایران، ج ۱، تهران: انتشارات رایین.

سعادت، محمدحسین (۱۳۹۰). تاریخ بوشهر، تصحیح و تحقیق عبدالرسول خیراندیش و عمادالدین شیخ الحکمایی، تهران: انتشارات میراث مکتوب و نشر کازرونیه.

فراشبندی، علی مراد (۱۳۶۵). جنوب ایران در مبارزات ضد استعماری، تهران: شرکت سهامی انتشار.

_____ (۱۳۶۲). گوشه‌ای از مبارزات مسلحانه مردم تنگستان، دشتی و دشتستان علیه

استعمار، تهران: شرکت سهامی انتشار.

مشایخی، عبدالکریم (۱۳۹۰). مبارزات خالوحسین دشتی، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

_____ (۱۳۹۴). حاج سید محمدرضا کازرونی فخرالتجار بوشهر در دوران قاجار، بوشهر:

بنیاد ایران شناسی شعبه بوشهر.

ملائی توانی، علیرضا (بهار و تابستان ۱۳۸۹). «چشم اندازهایی نو در تاریخ شفاهی ایران با تأکید بر تاریخ

نگاری شفاهی»، فصلنامه علمی-پژوهشی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهرا (س)، س ۶، ش ۵.

نورائی، مرتضی (بهار و تابستان ۱۳۸۲). «مقدمه‌ای بر فلسفه تاریخ شفاهی»، فصلنامه گنجینه اسناد، ش ۴۹ و ۵۰.

نبوی، سید محمدحسن (۱۳۷۷). علما و نویسندگان بوشهر، برپایه کتاب الذریعه الی التصانیف الشیعه،

شیخ آقا بزرگ تهرانی، ترجمه و گردآوری سید محمد حسن نبوی به کوشش عبدالکریم مشایخی،

بوشهر: انتشارات بوشهر شناسی.

یاحسینی، سید قاسم (۱۳۸۰). گریز از سیاست پناه به تاریخ، تهران: نشر نگاه امروز.

_____ (۱۳۹۱). رئیس علی دلواری، تجاوز نظامی بریتانیا و مقاومت جنوب، تهران:

انتشارات پردیس دانش.

_____ (۱۳۹۰). شیخ حسین خان چاهکوتاهی، بوشهر: انتشارات آینه کتاب.